

ÉDOUARD JEAUNEAU (1924-2019) a fost un savant de renume internațional în domeniul paleografiei și al studiilor medievale. Din 1974 a activat la *Pontifical Institute of Mediaeval Studies* (Toronto), iar din 1975 a fost Director de cercetare, clasa I, la *Centre National de la Recherche Scientifique (Section Philosophie)* din Paris.

Pe parcursul unei cariere îndelungate (1947-2019), Édouard Jeauneau a adunat peste 200 de publicații (212 inventariate de Paul Edward Dutton până în 2014). A publicat, printre altele, *La philosophie médiévale*, Paris, Presses Universitaires de France (col. „Que sais-je ?”), 1963 (1967<sup>2</sup>, 1975<sup>3</sup>), lucrare tradusă în spaniolă (1965), japoneză (1965), portugheză (1968, 1980<sup>2</sup>), arabă (1975), turcă (1998, 2003<sup>2</sup>, 2006<sup>3</sup>); *Lectio philosophorum. Recherches sur l'École de Chartres*, Amsterdam, Adolphe M. Hakkert, 1973; *Quatre thèmes érigéniens. Conférence Albert-le-Grand 1974*, Montréal, Institut d'études médiévales Albert-le-Grand / Paris, J. Vrin, 1978; *Études érigéniennes*, Paris, Études Augustiniennes, 1987 (volum care a primit în 1990 premiul Victor Cousin oferit de Académie des sciences morales et politiques); „*Tendenda vela*”. *Excursions littéraires et digressions philosophiques à travers le moyen âge*, Turnhout, Brepols, 2007.

În limba română a fost publicată o selecție din textele lui Édouard Jeauneau, cu titlul *Receptarea Părinților greci ai Bisericii în Occident. Contribuția lui Ioan Scotus Eriugena* (Notă introductivă a autorului, traducere din limba franceză de Ana Maria Răducan și Elena Cojocariu; ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indici de Florin Crîșmăreanu, Iași, Doxologia [colecția *Historia Christiana*, 4], 2017).

Édouard Jeauneau

## FILOSOFIA MEDIEVALĂ

Traducere din franceză de  
Elena Cojocariu și Florin Crîșmăreanu

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

## Cuprins

|                                                                                |           |
|--------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Prezentare traducători.....</b>                                             | <b>5</b>  |
| <b>Notă introductivă.....</b>                                                  | <b>7</b>  |
| <b>Introducere .....</b>                                                       | <b>11</b> |
| <b>CAPITOLUL I.</b>                                                            |           |
| <b>Surse doctrinale și context sociologic .....</b>                            | <b>15</b> |
| § I: Cartea Scripturii, cartea Naturii .....                                   | 15        |
| § II: Părinții Bisericii .....                                                 | 16        |
| § III: Scriitorii eclesiastici .....                                           | 23        |
| § IV: Autorii profani .....                                                    | 26        |
| § V: Contextul sociologic .....                                                | 29        |
| <b>CAPITOLUL II.</b>                                                           |           |
| <b>Secolele IX-XI .....</b>                                                    | <b>37</b> |
| § I: „Renașterea” carolingiană.....                                            | 37        |
| § II: Ioan Scotus, supranumit Eriugena.....                                    | 41        |
| § III: Perspective cavalește asupra unui secol<br>și jumătate de istorie ..... | 50        |
| § IV: Sfântul Anselm.....                                                      | 56        |
| <b>CAPITOLUL III.</b>                                                          |           |
| <b>Secolul al XII-lea.....</b>                                                 | <b>67</b> |
| § I: „Renașterea” din secolul al XII-lea .....                                 | 67        |
| § II: Școala de la Chartres.....                                               | 68        |
| § III: Abélard.....                                                            | 77        |
| § IV: Școala de la Saint-Victor .....                                          | 82        |

|                                            |    |
|--------------------------------------------|----|
| § V: Mișcarea cisterciană .....            | 86 |
| § VI: Reînnoirea metodelor teologice ..... | 89 |

#### **CAPITOLUL IV.**

##### **Secolul al XIII-lea ..... 97**

|                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------|-----|
| § I: Noi orientări .....                                          | 97  |
| § II: Magiștrii de la Oxford .....                                | 103 |
| § III: Sfântul Bonaventura.....                                   | 107 |
| § IV: Sfântul Albert cel Mare<br>și Sfântul Toma din Aquino ..... | 112 |
| § V: Siger din Brabant și averoismul latin .....                  | 124 |
| § VI: Raymundus Lullus .....                                      | 127 |

#### **CAPITOLUL V.**

##### **Secolul al XIV-lea..... 135**

|                                                |     |
|------------------------------------------------|-----|
| § I: Câteva puncte pe o curbă.....             | 135 |
| § II: Ioan Duns Scotus .....                   | 135 |
| § III: Meister Eckhart .....                   | 141 |
| § IV: William Ockham.....                      | 147 |
| § V: Curente diverse. Francesco Petrarca ..... | 151 |

##### **Bibliografie sumară ..... 161**

##### ***Index Nominum*..... 165**

##### **Notă bio-bibliografică ..... 171**

## CAPITOLUL I.

### Surse doctrinale și context sociologic

#### § I: Cartea Scripturii, cartea Naturii

Dacă i s-ar fi cerut unui gânditor din Evul Mediu să numească, în ordinea importanței lor, sursele filosofiei sale, nu este nici o îndoială că acesta ar fi pus pe primul loc Biblia, Cuvântul Domnului, așa cum apărea el consemnat în cărțile Vechiului și Noului Testament. Și poate că, urmând exemplul unui predicator din vechime, ar mai fi citat, pe lângă cartea Scripturii, cartea Naturii: „Dumnezeu, spune acest autor, s-a îngrijit să compună pentru noi excelente scrieri, pentru a ne învăța perfecțiunea [...]. Aceste scrieri se găsesc în două cărți: cartea creației și cea a Scripturii. În prima dintre ele, toate creaturile sunt tot atâtea excelente scrieri care ne învață adevărul lipsit de minciună. De aceea Aristotel, întrebând de unde învățase într-atâtea lucruri, a răspuns: «Din lucruri, care nu știu a minți»“ (*Predică greșit atribuită lui Toma din Aquino*)<sup>1</sup>.

Că Biblia se bucurase în ochii gânditorilor medievali – chiar și ai acelor pe care primii lor istorici îi numeau „raționaliști” – de un prestigiu fără egal, poate vedea cu claritate oricine le va cerceta câtuși de puțin scrierile. Că și cartea Naturii fusese consultată o dovedesc, printre mii de alte mărturii, numeroase pagini din *Roman de la Rose* sau din

opera lui Albert cel Mare, ca să nu mai vorbim de fauna și de flora care abundă în sculpturile din catedrale.

Cartea Scripturii și cartea Naturii constituie sursele profunde din care se alimentează gândirea medievală. Dar există și surse mai directe, și mai ales despre acestea ne propunem să vorbim. Le vom grupa în trei categorii: Părinții Bisericii, scriitorii ecleziastici și autorii profani.

## § II: Părinții Bisericii

Între filosofia antică și filosofia medievală, calea majoră de legătură trece prin Părinții Bisericii. Sunt numiți astfel autorii creștini din primele secole ale erei noastre care, pentru dreapta lor învățătură și pentru viața dusă în sfințenie, au primit aprobarea Bisericii. Nu se pune problema aici să îi studiem ca atare – este ceea ce face *patrologia* – dar se cuvine să arătăm pe scurt cum au pregătit și cum au influențat ei filosofia medievală.

Foarte devreme, înțelepciunea elenă și Evanghelia s-au găsit puse față în față. Și tot foarte devreme, „Părinții Bisericii” au adoptat două poziții contrarii: unii au respins în totalitate moștenirea filosofilor păgâni, alții s-au străduit să salveze din ea tot ceea ce putea fi salvat fără a aduce atingere credinței [creștine]. În felul lor, și unii și ceilalți au slujit cauza filosofiei, chiar și aceia care au combătut-o, căci este cât se poate de adevărat, după cum afirma Pascal, că „a râde de filosofie înseamnă cu adevărat a filosofa”<sup>2</sup>. Putem spune că Părinții au contribuit în două moduri la filosofia medievală: i-au transmis o parte importantă din comorile

gândirii antice și au ridicat numeroase probleme care trebuiau supuse reflecției filosofice a Evului Mediu.

Dintre toți Părinții citați în Evul Mediu, acela care a exercitat cea mai profundă și cea mai vastă influență a fost, incontestabil, Sfântul Augustin.

Augustin (354-430) a fost mai întâi un strălucit orator latin, dornic de succes, avid după plăceri. După ce experimentase maniheismul, pe la vârsta de treizeci de ani se lasă cucerit de neoplatonismul creștin pe care i-l revelează predicile lui Ambrozie al Milanului. Primește botezul în anul 387. În 396, devine episcop de Hipona, unde moare în 430. Imensa operă a lui Augustin (peste două sute de scrisori, mai mult de cinci sute de predici și o sută treisprezece tratate) constituia o adevărată enciclopedie a culturii creștine. Printre scrierile lui Augustin citite în Evul Mediu, putem aminti *Confesiunile*<sup>3</sup>, *De doctrina christiana*<sup>4</sup>, *De Trinitate*<sup>5</sup>, *Despre Cetatea lui Dumnezeu*<sup>6</sup>, *Comentariile la Psalmi* și la *Evanghelia după Ioan*. Nu este o exagerare să spunem că impunătoarea figură a lui Augustin domină întreaga filosofie medievală. Asta nu înseamnă însă că autoritatea lui (mai ales începând din secolul al XIII-lea) a fost mereu și pretutindeni acceptată fără obiecții. De altfel, există mai multe „augustinisme”, așa după cum există mai multe „platonisme”. Nu se pune problema să le analizăm aici pe toate. Lăsând clar deoparte augustinismul politic și tezele augustinene privitoare la problema libertății și a harului, vom spune că filosofia medievală a primit de la Augustin o triplă moștenire: un ideal cultural, o sinteză doctrinală, o orientare filosofică.

LIBRIS | We know books

Idealul cultural pe care Evul Mediu îl primește de la Augustin se exprimă printr-o imagine biblică, aceea însăși pe care o invocă autorul tratatului *De doctrina christiana* (II, 40, 61). Potrivit cărții *Ieșirii* (11, 2 și 12, 35-36), într-adevăr, evreii, înainte de a părăsi Egiptul, au primit de la Dumnezeu porunca să prade de la egipteni lucruri din aur și din argint și să le ia cu ei. La fel trebuie să procedeze și gânditorul creștin: a împrumuta de la autorii antici, pentru a le integra în înțelepciunea creștină, adevărurile pe care filosofia păgână le deținea, înseamnă de fapt a-i jefui pe egipteni pentru a-i îmbogăți pe evrei<sup>7</sup>. Este ceea ce a făcut și Augustin. Devenit creștin, monah, episcop, fostul retor nu a înțeles să renunțe la valorile pe care le slujise anterior, la acest ideal cultural – care fusese acela al lui Cicero și al lui Quintilian – în care înțelepciunea și elocvența se împletesc armonios. Toate acestea trebuiau doar adaptate doctrinei creștine. Or, un asemenea ideal va guverna o mare parte a Evului Mediu.

De altfel, Augustin nu se mulțumește să preia de la autorii păgâni doar formele literare pe care le îmbrăca gândirea lor. Preceptul *Exodului* – a-i prăda pe egipteni pentru a-i îmbogăți pe evrei – trebuia aplicat în chiar tărâmul gândirii. Filosofii pe care Augustin i-a „jefuit” au fost în primul rând neo-platonicienii: le-a citit scrierile, în special unele lucrări ale lui Plotin și ale lui Porphyrius traduse de Marius Victorinus. „Mi-au căzut în mână, scrie el, câteva cărți ale filosofilor platonicieni, traduse din greacă în latină, în care am citit, nu spus în aceleași cuvinte, dar cu un înțeles foarte asemănător, și cu numeroase argumente, că la început a fost Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul...”<sup>8</sup>. Aceste rânduri din *Confesiuni* (VII, 9) au fost

neîncetat invocate de către platonicienii medievali și de cei din Renaștere. Că erau din Chartres sau din Florența, că se numeau Ioan din Salisbury ori Petrarca, Guillaume din Conches sau Marsilio Ficino, toți își sprijină simpatiile platoniciene pe renumele lui Augustin. Dar chiar și aceia care nu se ocupă în mod expres cu platonicismul sunt, într-o măsură mai mare sau mai mică, tributari neoplatonismului creștin al episcopului de Hipona. Doctrina învățătorului launtric – care este Dumnezeu – dând răspuns dinspre sine căutării sufletului, identificarea lumii ideilor și a Logosului divin, optimism metafizic: acestea sunt, printre multe altele, câteva dintre temele pe care Evul Mediu le-a moștenit de la sinteza doctrinală a lui Augustin.

Oricât de bogate ar fi prăzile pe care Augustin le-a smuls din ruinele Cetății antice, oricât de impunător ar fi propriul său sistem, mai importante sunt însă, fără îndoială, orientarea filosofică și impulsul spiritual pe care el le-a transmis gândirii creștine. Căci este vorba aici despre un avânt a cărui forță va susține, în mare parte, întreaga gândire medievală. Acest elan se sprijină pe un verset din Isaia (7, 9), care, în versiunea folosită de Augustin, suna astfel: „Nisi credideritis, non intelligitis” (*Dacă nu credeți, nu veți înțelege*)<sup>9</sup>. Comentariul lui Augustin este următorul: „Înțelege ca să crezi, crede ca să înțelege”. Așadar, credința creștină nu anulează înțelegerea, nu scutește de a cerceta, nu suprimă gândirea. Exact în acest sens aveau să înțeleagă cele mai alese spirite ale Evului Mediu preceptul augustinian. Desigur însă că nu toți aveau să fie la fel de preocupați să-și armonizeze cunoașterea și credința. Însă aceia care au făcut-o – Scotus Eriugena, Anselm de Canterbury, Toma

din Aquino – se vor raporta într-o măsură sau alta la schema augustiniană. Conform acesteia, condiția gânditorului creștin se înscrie într-o mișcare în trei timpi: în punctul de plecare, o credință care crede fără a vedea nimic, în punctul de sosire, contemplația preafericitului care vede și nu mai crede, iar între cele două, o credință care încearcă să priceapă, o credință în căutarea înțelegerii. Filosofia este tocmai această căutare. Filosofie sau teologie? Nici Părinții, nici oamenii Evului Mediu nu se preocupau să delimiteze aceste domenii așa cum o facem noi. Mergeau cu tot sufletul către adevăr și, dacă filosofau, o făceau din postura de creștini. Cu excepția câtorva – unii averiști, de exemplu, a căror gândire, de altfel, rămâne greu de interpretat – nu le-ar fi trecut prin minte să construiască un templu al Înțelepciunii ale cărui temelii să nu fie creștine.

După Augustin, se cuvine să cităm un autor a cărui personalitate rămâne învăluită în mister, căruia noi îi spunem Pseudo-Dionisie dar care, pentru cei din Evul Mediu, era Sfântul Dionisie, membru al Areopagului Atenei, convertit de Sfântul Pavel, moștenitor direct al vremurilor apostolice, cel dintâi, cronologic vorbind, Părinte al Bisericii. Pseudo-Dionisie se situează la sfârșitul secolului al V-lea sau începutul secolului al VI-lea. Opera sa (*Despre numele divine, Teologia mistică, Despre ierarhia cerească, Despre ierarhia bisericească, Epistole*)<sup>10</sup> constituie o încercare de a pune de acord învățătura Scripturilor creștine și concepția lui Proclus (410-485). Legenda lui Dionisie, deși absolut neverosimilă, a jucat un rol important în istoria gândirii occidentale. Cine ar fi putut contesta scrierile aflate

sub asemenea auspicii? Și, pentru că aceste scrieri erau dificile, ele au fost traduse, au fost comentate. Traducerile în latină ale operelor lui Dionisie sunt cele realizate de Hilduin și de Scotus Eriugena (în secolul al IX-lea), de Ioan Sarazinul (în secolul al XII-lea), de Robert Grosseteste (în secolul al XIII-lea), de Ambrogio Traversari și de Marsilio Ficino (în secolul al XV-lea). Comentatorii cei mai iluștri au fost Scotus Eriugena, Hugo de Saint-Victor, Thomas Gallus, Albert cel Mare, Toma din Aquino. În vreme ce opera lui Augustin făcea să pătrundă în lumea latină un neoplatonism izvorând de la Plotin, opera lui Pseudo-Dionisie introducea, sub acoperirea unei autorități incomparabile, neoplatonismul filosofului păgân Proclus. Se poate astfel spune într-adevăr despre *Corpus-ul* dionisian: „În pasajele din aceste scrieri care nu sunt creștine în mod expres, auzim vocea lui Proclus” (Joseph Koch)<sup>11</sup>. Influența lui Augustin și aceea a lui Pseudo-Dionisie se vor exercita mai mult sau mai puțin în paralel, intersectându-se totuși uneori spre a da naștere unor sinteze originale: opera lui Scotus Eriugena este un remarcabil exemplu în acest sens. În ceea ce-l privește pe Sfântul Toma din Aquino, acesta îl citează pe Dionisie cam de 1.700 de ori<sup>12</sup>, și „Dionisie, tot atât cât și Augustin, îi servește drept autoritate atunci când corectează artistotelismul, înlocuind Motorul nemișcat cu Binele care se răspândește prin iubire” (M. de Gandillac)<sup>13</sup>. Autorii spirituali se vor adăpa cu nesaț din izvoarele dionisiene. Noțiunea de extaz, aceea de „teologie negativă”, superioritatea negației asupra afirmației atunci când vorbim despre Dumnezeu, sunt câteva dintre temele pe care

Dionisie Areopagitul le va lăsa moștenire gândirii medievale. Nicolaus Cusanus (1401-1464) se va declara îndatorat „divinului Areopagit” pentru ideea directoare a filosofiei sale, „docta ignoranță”<sup>14</sup>. În sfârșit, structura ierarhică a universului, cheie de boltă a edificiului dionisian, va exercita în vaste domenii o puternică seducție, comparabilă poate cu aceea pe care o exercită, în vremurile noastre, teoria evoluției.

Sunt și alți Părinți greci care au avut o influență mai mult sau mai puțin considerabilă asupra gândirii medievale. Printre aceștia se numără Origen (cca. 184-253), ale cărui scrieri erau citite în traducerea lui Rufinus, și care a fost marele profesor de exegeză, de hermeneutică și de spiritualitate al Evului Mediu latin. Nemesius din Emesa (cca. 400) – confundat în Evul Mediu cu Grigorie de Nyssa – este autorul unei lucrări intitulată *De natura hominis* care, tradusă în latină în secolul al XI-lea de Alfanus, are o mare importanță în istoria doctrinelor psihologice medievale. Se cuvine să-i mai cităm și pe Maxim Mărturisitorul (580-662), comentator grec al lui Pseudo-Dionisie, căruia Scotus Eriugena îi acordă un mare credit, și pe Ioan Damaschinul († 749), a cărui *De fide orthodoxa* va fi citită de latini grație traducerii pe care o dă, în 1151, Burgundio din Pisa, un alt traducător al lui Nemesius din Emesa.

Dintre Părinții latini, se cuvin amintiți Hilarius de Poitiers († 368), Ambrozie al Milanului (339-397), Ieronim (347-420), Grigorie cel Mare (cca. 540-604). Însă nici unul dintre ei nu a avut, în plan propriu-zis filosofic, o influență comparabilă cu aceea a lui Augustin.

### § III: Scriitorii eclesiastici

Între Părinții Bisericii și gânditorii medievali se situează o categorie de autori, mult mai apropiați de Evul Mediu – într-atât de apropiați încât unii dintre ei îi aparțin, cronologic – dar care, din punct de vedere al istoriei filosofiei, țin încă de Antichitate: este vorba despre scriitorii eclesiastici. Cel mai cunoscut dintre ei este, fără îndoială, Boethius.

Boethius (cca. 480-526) a fost numit „cel din urmă Roman, cel dintâi scolastic”<sup>15</sup>. Consul și administrator al palatului regelui got Teodoric, este condamnat la moarte sub acuzația de magie și de conspirație. În ochii medievalilor, Boethius era un creștin și chiar un martir al credinței. Modernii, după ce s-au îndoit pentru o clipă, au admis de atunci încolo că Boethius a fost creștin.

Operele lui Boethius pot fi împărțite în trei categorii. Din prima categorie face parte o colecție de scrieri legate de artele liberale. Acestea sunt *traduceri* din Aristotel (*Categorii*, *Despre interpretare*, *Analitica primă și secundă*, *Respingerile sofistice*), *comentarii* (la *Isagoga* lui Porphyrius, *Categoriile* lui Aristotel și *Despre interpretare*, *Topicele* lui Cicero), iar în sfârșit *compoziții* ori *compilații* mai mult sau mai puțin personale (*Tratate de logică*, *De aritmetica*, *De musica*). După cum putem vedea, nu toate artele sunt reprezentate, iar logica are într-adevăr partea leului. Ansamblul acestor scrieri va constitui un segment important din biblioteca medievală a artelor liberale. Thierry de la

Chartres (secolul al XII-lea) îi rezervă, în al său *Heptateucon*, un loc de seamă lui Boethius.

O a doua categorie de scrieri include cinci *Opuscule teologice* (despre Treime, despre cele două naturi ale lui Hristos etc.)<sup>16</sup>. Aceste opusculi au găsit o deosebită apreciere în rândul profesorilor de teologie: Thierry de la Chartres, Clarembaldus din Arras, Gilbertus Porretanus, Toma din Aquino au comentat *De Trinitate* a lui Boethius.

În cele din urmă, un loc aparte îi revine unui vast tratat în care alternează proză și versuri, *Consolarea Filosofiei*<sup>17</sup>, care, începând din veacul al IX-lea și până în al XV-lea, va fi una dintre scrierile cele mai gustate, cele mai comentate (P. Courcelle)<sup>18</sup>. *Consolarea* oferea, amestecate, relicve prețioase ale filosofiilor antice. Acelea pe care medievalii le-au apreciat îndeosebi poartă adesea marca platoniciană, precum acest faimos cânt IX din cartea a III-a, care va fi iar și iar redat și glosat:

Tu care prin veșnică rațiune  
Guvernezi această schimbătoare lume,  
Creator al cerului și al pământului,  
Și faci să-i treacă veacul timpului,  
Tu prin știerea ta înveșnicit  
Le pui pe toate în mișcare...  
(Parafrază anonimă din secolul al XIV-lea)

Boethius a lăsat moștenire filosofiei câteva definiții care vor traversa Evul Mediu, acelea ale eternității, ale beatitudinii, ale persoanei. El a contribuit de asemenea la întreținerea unor confuzii, prezentând, de exemplu, un Aristotel mai mult sau mai puțin travestit în neoplatonician. Dar ar fi nedrept să nu recunoaștem că filosofia medievală îi

datorează mult. Unul dintre secolele cele mai strălucite din istoria ei, al XII-lea, a fost chiar numit „epoca lui Boethius” (*Aetas Boetiana*)<sup>19</sup>.

În secolul al VI-lea, Italia l-a mai dat și pe Cassiodorus († cca. 570) care, în mănăstirea sa din Vivarium, în Calabria, s-a străduit să salveze cât de mult a putut din tezaurul literaturii antice.

Spania a contribuit și ea la acest efort prin Isidor de Sevilla († 636). *Etimologiile*<sup>20</sup> acestuia din urmă vor constitui *Micul Larousse* al Evului Mediu. Ele vor oferi un tezaur de definiții, „cultură în firimituri, sau, dacă vreți, în comprimate, adică negare a culturii active”, după cum scria Jean Jolivet<sup>21</sup>. Autoritatea lui Isidor a acreditat de asemenea un stil de argumentare, derutant pentru omul secolului XX, dar atât de familiar celui din Evul Mediu, al cărui exemplu fusese dat cumva de *Cratylus*, și anume etimologia. Este vorba nu despre etimologia în sensul modern al termenului, ci despre „etimologia esențială, care permite un fel de revelare a esenței lucrurilor, plecând de la structura cuvintelor” (Y. Congar)<sup>22</sup>. Astfel, pentru Isidor, a spune că cuvântul „om” derivă din „humus” (pământ), înseamnă a spune că, de fapt, omul s-a tras din țărână.

După Spania, în transferul cultural intervine Anglia. În 596, papa Grigorie cel Mare trimite misionari să evanghelizeze Anglia. Odată cu religia romană, nu întârzie să se instaureze și literele latine. Beda Venerabilul (673-735) simbolizează strălucirea acestei culturi latine implantate în țărâm anglo-saxon. Beda a scris *tratate* despre metrică, ortografie, computul ecleziastic etc., *predici* și o *Istorie bisericească a neamului englez*. Cronologic vorbind, Beda